

BOSHLANG'ICH SINFLARDA VAQT O'LCHOV BIRLIKLARINI O'RGATISH METODIKASI

Urmonoy Rahimovna Toshmatova

Qo'qon davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'lim kafedrasi katta o'qituvchisi

Annotatsiya: *Vaqt tushunchasini uzunlik, massa tushunchalariga nisbatan ancha murakkab bo'lgan kattalik miqdor sifatida qaraladi, chunki vaqt oraliqlari uzunlik, yuz, og'irlik xossalariga o'xshash masalalariga ega. Kundalik hayotda vaqt bir voqeani ikkinchi voqeadan ajratib turadi. Vaqt birliklari taqqoslash, qo'shish, ayirish mumkin. Maqolada shu mavzuda fikr yuritilgan.*

Kalit so'zlar: *sekund, minut, soat, sutka, hafta, oy, yil, asr, oddiy va kabisa yili.*

Insonning butun umri vaqt bilan, vaqtning o'lchash, taqsim qilishi, qadrlash o'quvi bilan bog'liq. Vaqt uzluksiz o'tadi, uni to'xtatish ham, qaytarish ham mumkin emas. Vaqt oraliqlari o'lchanadi. Birlik sifatida qabul qilingan vaqt oralig'idan bir martagina foydalanish mumkin. Shuning uchun vaqt birligi muntazam ravishda takrorlanuvchi jarayon bo'lishi kerak. Xalqaro sistemada bunday birlik qilib sekund olingan. Sekund bilan bir qatorda vaqtning boshqa birliklari minut, soat, sutka, yil, hafta, oy, asr ishlatiladi. Yil va sutka birliklari tabiatdan olingan, soat, minut, sekund birliklari kishilar o'ylab topgan. Yil Erning Quyosh atrofida aylanish vaqti, sutka Erning o'z o'qi atrofida aylanish vaqti. Yil taxminan _ sutkaga teng. Lekin kishilarning bir yilgi hayoti sutkalarining butun sonlaridan tuzilgan. Shuning uchun har yilga olti soatdan qo'shish o'rniga har to'rtinchi yilga butun sutka qo'shiladi. Bu yil 366 kundan iborat bo'lib, kabisa yili deyiladi. Bizning eramizgacha 46 yilda Rim Imperatori Yuliy Sezar o'sha paytda chalkashib ketgan kalendarni tartibga solish maqsadida yillar shunday navbat bilan keladigan kalendarni yaratdi. Shuning uchun bu yangi kalendar yulian kalendari deyiladi. Shu kalendarga asosan yangi yil 1-yanvardan boshlanadi va 12 oy davom etadi. Bu kalendarda vavilonlik astronomlar yaratgan vaqt o'lchovlardan hafta ham saqlanib qolgan. Oy vaqtning uncha aniq bo'lmagan birligidir, u 31, 30, 28, 29 kundan iborat. Ammo bu birlik qadim zamonlardan beri mavjud va u o'zining Er atrofida aylanishi bilan bog'liq. Oy taxminan 29,5 sutkada Erni to'la bir marotaba aylanib chiqadi va bir yilda taxminan 12 marta aylanadi. Shu ma'lumotlar qadimgi kalendarni tuzishga asos bo'ldi. Ko'p asr davomida izlanish, mukammallashtirish natijasida-hozirgi kalendar vujudga keldi. Sutkaning hozirgidek 24 soatga bo'linishi ham qadimgi davrdan kelib chiqqan bo'lib, u qadimgi Misrda kiritilgan. Minut, sekund qadimgi Vavilonida kelib chiqqan. 1 soatni 60 minutligi, 1 minutni 60 sekundligini Vavilonlik olimlar topganlar. 1 soat = 60 minutga, 1 minut=60 sekundligiga vavilonlik olimlar yaratgan oltinchi sanoq sistemasining ta'siri bor deb faraz qilinadi.

I-IV sinflarda bolalar yil, oy, hafta, sutka, soat, minut, sekund, asr "vaqt o'lchovi" ning asosiy birliklari haqida aniq tasavvurga ega bo'lishlari kerak. Insonning

butun umri vaqt bilan, qadrlash o'quvi bilan bog'liq. Vaqt beto'xtov o'tadi, uni to'xtatish ham, qaytarish ham mumkin emas. Shuning uchun vaqt oraliqlarini qabul qilish, voqealarni davom etishi bo'yicha taqqoslash ham qiyin. Vaqtni qabul qilishimiz mukammal emas, vaqtning u yoki bu oralig'ida nima bo'layotganligiga bog'liq ravishda vaqt dam tez dam sekin o'tayotgandek bo'lib tuyuladi. Shuning uchun vaqt o'rganish qiyin bo'lgan miqdorlardan biridir. Bolalarda vaqt haqida tasavvurlar uzoq kuzatishlar, turmush tajribalarining jamlanib borishi jarayonida asta-sekin rivojlanadi. Vaqt haqidagi dastlabki tasavvurlarni bolalar maktabgacha bo'lgan davrda oladilar.

Tun va kunning, yil fasllarining almashinishi, bolalar hayotidagi rejimli momentlarning takrorlanishi vaqt haqidagi tasavvurlarni shakllantiradi. Voqealarning vaqt bo'yicha ketma-ketligi ham (nima avval bo'lgan edi, nima keyin bo'lgan edi) va xodisalarning davomiyligi haqidagi tushuncha ham bolalar tomonidan qiyin o'zlashtiriladi. Birinchi sinf o'quvchilarida vaqt haqidagi tasavvurlar maktabgacha yoshdagi bolalardagi kabi eng avvalo ularning amaliy faoliyatlarida shakllanadi; kun rejimi, tabiat kalendarining yuritilishi, hikoyalar, ertaklar o'qiganlarida va kinofilmla ko'rganlarida voqealarning ketma-ket kelishini qabul qilinishi, har kuni dafarlarda ish kunining yozib borilishi-bola vaqt o'zgarishini ko'rishga, vaqt o'tishini his qilishga yordam beradi. Dastur 1-sinfda bolalarni hafta kunlari va ularning kelish tartibi bilan tanishtirishni ko'zda tutadi. Shu bilan birga dastur yildagi oylarning nomlarini va ularni kelish tartibini bilib olishlarini, tanish vaqt oraliqlarini taqqoslashni ya'ni nima uzoq davom etadi: darsmi yoki tanaffusmi, o'quv choragimi yoki kanikulmi, yoshi bir xil, yoshi kichik, yoshi har xil kabi tushunchalarni o'rgatishni nazarda tutadi. Bolalarda yig'ilgan bunday tasavvurlar ikkinchi sinfda vaqt o'lchovlarini o'rganishga zamin bo'ladi. Berilgan mavzuni o'rganishga bag'ishlangan birinchi darsda bolalarda yil, oy, hafta haqidagi tasavvurlarni shakllantirishga doir ishlar bajariladi. Yil, oy, hafta bilan tanishtirishda o'qituvchi tabel kalendaridan foydalanadi. Bolalar tabel-kalendar yordamida bir yilda o'n ikki oy borligi, davomiyligi bir xil bo'lgan oylarning nomini o'zlashtiradilar, ajratadilar: aprel, iyun, sentyabr, noyabr 30 kundan, qolgan 7 oy esa 31 kundan, oddiy yilning fevrali 28 kundan, kabisa yili esa 29 kundan iborat. Shu bilan birga kalendaridan oyning tartib raqamini aniqlash o'rgatiladi. Masalan yilning beshinchi oyi qanday ataladi? Iyul, avgust, oktyabr tartib bo'yicha nechanchi oylar?

Agar oy va chislo ma'lum bo'lsa, haftaning kunini aniqlaydilar va aksincha haftaning kunlari ma'lum bo'lsa, bu kun oyning qaysi chislosiga to'g'ri kelishini aniqlash mumkin?

Bolalarni kalendar bo'yicha quyidagi savollarga javob berishga o'rgatiladi:

Bu yil Mustaqillik bayrami, Navro'z bayrami, Xotira kunlari haftaning nechanchi kunigan to'g'ri keladi?

Yanvar, mart, may, dekabr yilning nechanchi oylari?

Yilda ikkinchi, to'rtinchi, sakkizinchi bo'lib keluvchi oyning nomi nima?

Kalendaridan biling-chi bahorgi kanikul necha kun davom etarkin? (bahorgi kanikul 21 martdan boshlanib 1 aprelgacha davom etadi.)

Bunday savollarni yana davom ettirish mumkin, yilda oyning kelish tartibini belgilashda rim raqamlaridan foydalaniladi. Sutka tushunchasi sutkaning bolalarga yaqin bo'lgan qismlari-ertalab, kunduzi, kechqurun, tun (yoki eralabdan kechgacha bo'lgan kun va tun) orqali ochib beriladi. Bundan tashqari davomiyligining tartibi haqidagi tasavvurga tayaniladi: kecha, bugun, ertaga, ertadan keyin, oldingi kun, indini, o'tgan kuni.

Bolalarga kecha ertalabdan bugun ertalabgacha o'tgan vaqt oralig'i sutka deb ataladi deb tushuntiriladi. Tabel-kalendardagi chislolar sutkalarni ifodalashini sutkalar kechasi soat 12 da boshlanishi tushuntiriladi: shundan keyin soat va minut tushunchasi o'rgatiladi. Bolalarning bu vaqt oraliqlari haqidagi aniq tasavvurlari ularning amaliy faoliyatlari, kuzatishlari asosida shakllantiriladi. Masalan: 1 soat bitta dars bilan katta tanaffusning davom etishidir. Bir minutning qancha davom etishini shakllantirish uchun mashqlar kiritiladi. Bu mashqlar yordamida bolalar bir minutda nima qilish mumkinligini bilib oladilar. Masalan bir minutda qancha sanay olasan? Nechta misol echa olasan? O'rtacha qadam bilan bir minutda necha metr bosish mumkin? Soat va minut bilan tanishtirishga bag'ishlangan birinchi darsdayoq vaqt o'lchovlari orasidagi munosabatlar aytiladi: bir sutka yigirma to'rt soatdan, bir soat oltmish minutdan iborat. Bu bosqichda soat bilan tanishtirish asosiy ish bo'lib hisoblanadi. Soatning demonstratsion modeli yordamida o'qituvchi soatning tuzilishi, ishlashini, hamma soatlar shunday yasalganini, ya'ni katta strelka bir kichik chiziqchadan ikkinchi kichik chiziqchagacha bir minutda o'tishini, kichik strelka esa bir katta chiziqdan ikkinchi katta chiziqgacha bir soatda o'tishini aytadi.

Shu bilan birga dastur bolalarni kunduz yoki kechani birdan o'n ikkigacha bo'lgan soatlarning aytilishi ham o'rgatiladi. Ya'ni soat modelida birdan o'n ikkigacha bo'lgan sonlar bor. Shuning uchun vaqtni aytishdan oldin hozir ertalab yoki kechqurun, kunduzi yoki kechasi ekanligini aniqlab olish lozim. Masalan kunduz soat 4 yoki kechasi soat 4. Sutka tungi soat 0 dan boshlanadi. Soat 0 dan kunduz soat 12 gacha sutkaning birinchi yarmi o'tadi. Bir soatdan keyin soat 13 (yoki kunduz soat 1) bo'ladi. Sutka boshidan 24 soat o'tgandan keyin soat yana soat 0 ni ko'rsatadi. 3-sinfda o'quvchilar o'zlari uchun yangi vaqt birliklari-sekund va asr bilan tanishadilar. Sekundning davomiyligi haqida aniq tasavvurlarga ega bo'lishi uchun bolalarga 1 sekunda 1-2 qadam bosish, 1 metr o'tish mumkinligi, 1 sekund ichida nima qilish mumkinligi o'rgatiladi. Asr tushunchasini kiritish ancha murakkab, chunki bolalar bu ulkan vaqt oralig'ini fikran qamrab olishlari ancha qiyindir. O'qituvchining vazifasi vaqtning yilga nisbatan eng katta o'lchov birligi asrni tushuntirishda shunday misollarni tanlashdan iboratki, ular bolalarga ozgina bo'lsa ham 100 yilga teng vaqt oralig'i davomiyligi qancha bo'lishi haqida tasavvur bersin. Demak, 100 yil vaqt oralig'i davomiyligi haqida tasavvurni bolalar o'z yoshlarini, yaqin kishilarning yoshlarini asr bilan taqqoslash asosida oladilar. Asr ko'rilayotgan vaqt birliklari oarsidagi eng yirigidir. "Vaqt o'lchovlari" mavzusini o'rganish uchun bir qator darslar ajratiladi. Bu darslarning vazifasi vaqt o'lchovlari haqidagi bilimlarni kengaytirish va

ularni sistemaga solishdan iborat. Bu mavzuni o'rganish vaqt o'lchovlari jadvalini tuzish va uni o'zlashtirishdan boshlanadi:

1 asr = 100 yil

1 sutka = 24 soat

1 yil = 12 oy

1 soat = 60 minut

1 oy = 30 yoki 31 sutka

1 minut = 60 sekund

Fevral oyi 28 yoki 29 sutka.

Oddiy yil 365 sutka, kabisa yili 356 sutka. Bir necha dars vaqt o'lchovlari qatnashgan ismli sonlarni qo'shish va ayirish bilan bolalarni tanishtirishga bag'ishlanadi.

4 soat 13 minut-59 minut = 3 soat 14 minut

194 minut = 3 soat 14 minut

1 soat-34 minut = 60 minut-34 minut = 26 minut.

Boshlang'ich sinflarda vaqt o'lchovlariga oid masalalar quyidagi mazmunda bo'ladi:

Hodisaning boshlanishi va boshlanishi bilan oxiri orasidagi o'tgan vaqtga ko'ra uning oxirini topishga oid masalalar.

Hodisaning boshlanishini uning oxiri va boshlanishi bilan oxiri orasidagi o'tgan vaqtga ko'ra topishga doir masalalar.

Berilgan hodisalar orasida o'tgan vaqtni hisoblashga oid masalalar. Bu o'zaro teskari masalalarni bir vaqtga kiritiladi va echishga o'rgatiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Jumayev M.E. Matematika o'qitish metodikasidan praktikum T - 2004 - yil
2. Bikbayeva N. , Yangabayeva E. , Girfanova K.To'rtinchi sinf matematika darsligi . Toshkent . " O'qituvchi " 2017 yil .
3. 3. Boboraxim Omonov.“Qiziqarli matematika”. Toshkent- 1991.
4. 4. Boboxon Muhammad Sharif. “Bolalar uchun aql o'yinlari”. Toshkent-2008.
5. 5. V.Axmadjonov, B. Omonov. “Yetti o'lchab, bir kes”.
6. Nizamova, S. H. "The Role of Pedagogical Games in the Personal Development of Primary School Students." International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology.
7. Nizamova, Sh U., and Munosibxon Ganieva. "Didactic Basics of Teaching Elementary School Technology Science." International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology.
8. NIZAMOVA, SHAHNOZA, and MUNIRA AKBAROVA. "LEXICAL-SEMANTIC ANALYSIS OF SOME NICKNAMES." THEORETICAL & APPLIED SCIENCE Учредители: Теоретическая и прикладная наука 10: 563-565.
9. Nizami, Shahnaza Obeydullaevna, and Rovshan Surobjonovna Egamova. "Improving the Efficiency of Extracurricular Work in Technology Lessons in

Elementary Grades." International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology.

10. Ubaydullaevna, N. S., Mehmonalievich, T. A., Mamirovna, H. K., & Nosirovna, N. D. ON THE PRINCIPLES OF CATEGORIZATION OF WORDS.

11. Nizamova, S. H. The Role of Pedagogical Games in the Personal Development of Primary School Students. International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology.

12. Nizamova, S., & Turakhojayeva, A. (2023). "MAJOLIS UN-NAFOIS" BY A. NAVOYI IS ONE OF THE IMPORTANT SOURCES OF UZBEKIN NICKNAMES.

13. Shakhnoza, N., & Sevara, O. (2022). LINGUISTIC ANALYSIS OF PSEUDONYMS OF UZBEK WOMEN IN THE FIELD OF CREATIVITY AND ART. INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(10), 294-298.

14. Shahnoza, N. (2023). ADABIY TAXALLUSLARNING YUZAGA KELISH OMILLARI. " ENGLAND" MODERN PSYCHOLOGY AND PEDAGOGY: PROBLEMS AND SOLUTION, 10(1).

15. Shahnoza, N. (2023). ADABIY TAXALLUSLARNING VAZIFALARI. " GERMANY" MODERN SCIENTIFIC RESEARCH: ACHIEVEMENTS, INNOVATIONS AND DEVELOPMENT PROSPECTS, 9(1).

16. Nizamova, S. U., & Bahodirovna, G. (2023, November). BOSHLANG 'ICH MAKTABDA INTEGRATSIYALASHGAN TA'LIM. In " CANADA" INTERNATIONAL CONFERENCE ON DEVELOPMENTS IN EDUCATION, SCIENCES AND HUMANITIES (Vol. 9, No. 1).

17. Nizamova, S., & Maftuna, X. (2023, November). ILM-FAN TARAQQIYOT ASOSI. In " USA" INTERNATIONAL SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE TOPICAL ISSUES OF SCIENCE (Vol. 8, No. 1).

18. Akbarova, X. (2023). ASQAD MUXTOR IJODINING O'ZIGA XOSLIGI. Interpretation and researches, 1(1).

19. AKBAROVA, X. (2023). LINGVOPOETIKA SOHASINING VUJUDGA KELISHI VA NAZARIY MASALALARI. Comparative Turkish Dialects and Literatures, 1(3), 27-32.

20. Alijonovna, M. D., & Gozalkhan, Y. (2022). IMPLEMENTATION OF INTERDISCIPLINARITY IN THE TEACHING OF READING AND NATURAL SCIENCES. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 10(12), 1628-1632.

21. Alijonovna, M. D. (2023). Terms-language wealth. INTERNATIONAL JOURNAL OF INCLUSIVE AND SUSTAINABLE EDUCATION, 2(3), 58-62.

22. Dilafruz, M. (2022). BOUNDARY ISSUE IN THE TERMINO

23. Alijonovna, M. D. (2022). THE ROLE OF TERMS IN LINGUISTICS. Spectrum Journal of Innovation, Reforms and Development, 9, 144-152.

24. BADIY MATNDA QISHLOQ XO'JALIGIGA OID TERMINLARNING USLUBIY XOSLANISH IMKONIYATLARI
25. MD Alijonovna Qo'qon DPI. Ilmiy xabarlar 3, 169-174
26. Akbarova, M. (2021). FOLKLORE IN PRIMARY EDUCATION-THE LINGUISTIC FEATURES OF TEACHING PROVERBS. In *Фундаментальные и прикладные научные исследования: актуальные вопросы, достижения и*
27. AKBAROVA, M. BADIY MATNDA UCHRAYDIGAN G 'AYRIODATIY BIRIKMALARNING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI. *Comparative Turkish Dialects and Literatures*, 1(2), 25-31.
28. Shavkatovna, A. M., & Nurjahon, M. (2023). BADIY MATNDA UCHRAYDIGAN GAYRIODATIY BIRIKMALARNING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 15(1), 266-270.
29. Shavkatovna, A. M. (2023). G'AYRIODATIY BIRIKMALARNING BADIY MATNDA LINGVOPOETIK AKTUALLASHUVI. *Journal of Integrated Education and Research*, 2(3), 129-132.
30. Shavkatovna, A. M., & Sultonova, Y. N. (2023). BADIY MATN LINGVOPOETIKASIDA GAYRIODATIY BIRIKMALARNING AHAMIYATI. *Ustozlar uchun*, 15(1), 271-276.
31. Akbarova, M. S. (2022). LINGUOPOETIC FEATURES OF UNUSUAL COMPOUNDS IN THE LITERARY TEXT. *CURRENT RESEARCH JOURNAL OF PHILOLOGICAL SCIENCES*, 3(05), 73-76.
32. Akbarova, M. S. Features of Linguopoetic Analysis of Literary Text. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*.
33. Shavkatovna, A. M., & Nurjahon, M. (2023). BADIY MATNDA UCHRAYDIGAN GAYRIODATIY BIRIKMALARNING MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. *Ustozlar uchun*, 15(1), 266-270.
34. 1. Nizomiddinova, D., & Vasilakhon, I. (2020, June). ABOUT COMBINED TOPONYMS IN THE FORM " OT+ VERB" AND " VERB+ OT". In *Archive of Conferences* (Vol. 1, No. 1, pp. 128-129).
35. 2. Nosirovna, N. D. (2022). ABOUT SOME ANTHROPOONYMS OF FERGANA VALLEY. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 1124-1131.
36. Mamadalievich, Y. M., & Mamasolievich, T. R. (2022). THE NEWSPAPER " SADOI FERGHANA" IS THE NEWSPAPER OF THE FERGANA REGION. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(12), 1236-1240.
37. Yusupov, M. M. (2022). FEATURES OF THE ORGANIZATION AND CONDUCT OF EDUCATIONAL PRACTICE OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS. *INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE & INTERDISCIPLINARY RESEARCH ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429, 11(06)*, 195-200.

38. Yusupov, M. M. (2023). The Methodology of Organizing and Conducting the Learning and Meeting Activities of Future Elementary Class Teachers. *World of Science: Journal on Modern Research Methodologies*, 2(3), 50-57.

39. Muhsinjon, M. Y. (2023). IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION OF HIGHER PEDAGOGICAL EDUCATION. *Procedia of Theoretical and Applied Sciences*, 5, 9-16.

